

Вплив війни на поширення тварин і рослин в Україні (погляд із 1924 року)

Михайло Котов

Харківський інститут народної освіти (Харків) [1924]

КОТОВ, М. The impact of the war on the distribution of animals and plants in Ukraine (a view from 1924). — The article is based on the original publication of the author in the weekly *Znattia* in 1924 ‘How did the Civil War affect the distribution of plants and animals in Ukraine and Russia?’ The article is the first review in the history of Ukrainian biota research of the impact of war and hostilities on the distribution of species that are now classified as alien, and, in particular, pole-mochores. Examples are given of changes in the ranges and abundance of a number of plant and animal species, in particular due to the decline in agricultural activity and plant protection systems, reduced hunting pressure, transport dispersal and other factors associated with the ‘movement of large masses of people.’ Among the consequences are not only changes in geographic ranges and abundance of species, but also changes in behaviour, harmfulness, migration routes, and the occupation of untypical habitats.

Вступ¹

Не всі знають, що великі соціальні струси змінюють склад рослинного та тваринного царства тої чи іншої країни, викликаючи появу нових організмів та зникнення старих.

В наслідок вигублення лісів зникло багато лісових рослин, що ростуть лише по вохких лісових місцевостях. На порубках з’явилися бур’яни, подекуди такі види їх, яких раніше там не було. Зникли так само птахи й тварини, що на повирубуваних лісових ділянках не живуть. В наслідок того, що лісова площа порідшала й нормальна кількість вохкості, захованої під лісом, змінилася, ділянки, що колись були вкриті лісами, зробилися сухішими й у наслідок цього тут з’явилися степові рослини та тварини. Брак палива змусив мешканців багатьох місцевостей збирати по соснових лісах хвою. Тому ці ліси почали сохнути, зникли де які характерні для них трави, а замість хвойних лісів з’явилися листвяні.

---

¹ Стаття публікується з нагоди 100-річчя оприлюднення цієї праці, яка стала піонерною у вивченні змін біоти внаслідок впливів війни. Видання є рідкісним, всі відомі цитування містять помилки в позначенні авторства, назви видання і номеру випуску. Його знайдено за сприяння А. Шаповала, за що йому щира подяка від редакції. На час підготовки статті М. Котов був аспірантом Харківського інституту народної освіти (1923–1927). Текст наводиться за оригіналом [Котов 1924], назву матеріалу змінено задля відрізнєння від первинної бібліографії. — *Прим. ред.*

[Зміни у тваринному світі]

Взагалі лісове господарство дуже потерпіло від війни.

Ослаблення під час війни полювання на диких звірів та боротьби зі шкідниками викликало хутке розмноження їх. Вовк, що вже давно зник в степовій частині України, знов з'явився навіть в Одеському повіті. Збільшилась і кількість лисів та тхорів. У бур'янах наплодилася сила зайців, бо там вони знаходять собі добрий притулок. З'явилась і дика коза, що вже була зникла.

Скорочення засівної площі після голоду та посухи 1921–1922 р.р. викликало великий зріст бур'янів, а в наслідок цього з'явилася безліч всіляких шкідників — комах та грибів — що до боротьби з ними за того періоду майже ніяких заходів не вживали. Від цих та інших шкідників дуже потерпіли сади і врожай хліба значно зменшився.

Відсутність боротьби викликала велике розмноження ховрашків, дуже шкідливих для засівів. А перед громадянською війною кількість їх значно зменшилась, бо зорано було майже всі толоки та сіножаті, тоб-то ті місця, з твердим цілинним ґрунтом, що його дуже люблять ховрашки. За відсутністю коштів та засобів боротьби з ними нині, мабуть і в найближчому майбутньому, кількість ховрашків більшатиме, захоплюючи чимраз більшу територію. Дуже багато наплодилося сарани, жуків, усяких шкідливих комах, а по багатьох місцевостях — особливо на півдні — мишей.

По степах через відсутність чи зменшення полювання збільшилась кількість куріпок, перепелів та дрофів. Проте, останніх, щойно життя почало входити в норму, стали поголовно вигублювати. З другого боку спостерігається й таке явище, що по де-яких місцевостях за період, коли зменшився вплив законів про охорону дичини та «пам'ятників природи», поголовно вигублювалося дичину та нищились пташині яйця; напр., на острові Джарилгазі знищено величезну кількість пташиних яєць, щоби годувати ними свиней.

За громадянської війни по багатьох місцевостях дуже багато риби вигублено бомбами, а по інших, навпаки, в наслідок зменшення кількості рибалок збільшилась кількість риби. За війни дуже збільшилась кількість річних раків.

Дуже потерпіли за часів громадянської війни луки, бо селянство почало безсистемно пасти на них худобу. Торфяники по багатьох місцевостях України за війни і після неї почали розроблюватись на паливо.

[Зміни у рослинному світі]

Всякі великі події, зв'язані з пересувом великих мас людности, створюють умови дуже сприятливі для заносу різних організмів, переважно рослинних.

І дійсно, якесь насіннячко, що з нього виросте велика рослина, таке маленьке, що легко разом із брудом, порошком, у вовні тварини та всякими іншими способами переноситься на нове місце. Коли там воно натрапить на

підходящі умови — тоді воно дасть парости. Шляхом такого-ж заносу вимінуються рослинами різні частини світу, а з другого боку то є шлях найхутчішого поширення тої чи іншої рослини в нових місцях, куди природнім порядком (колиб не було таких масових пересувів) ця рослина була б потрапила дуже не скоро або не потрапила б зовсім.

Історія знає багато таких цікавих прикладів. Напр., у нас по-над шляхами часто-густо росте так званий овечий реп'яшок. Вій походить з надкаспійського степу, а в тім нині поширивсь у Південній Америці, Африці, особливо ж в Австралії, де ці реп'яшки завдають великої шкоди сільському господарству. В Америці їх так багато, що вони, чипляючись до хвостів коняк, перетворюють їх у важкі скиби, знесилоючи бідних тварин.

Дуже поширений у нас ослинник (*Oenothera biennis*) родом з Північної Америки, будяк (*Datura stramonium*) — з Центральної Азії та інші. Але всі ці вищезгадані рослини з'явилися у нас ще до громадянської війни й вже цілком акліматизувалися.

Під час громадянської війни у нас дуже поширилися дві рослини; запашний ромен (*Matricaria discoidea*), родом з Північної Америки, що не має білих крайових пелюстків і тим різниться від нашого ромна, та щиріця біла (*Amaranthos albus*) — так само з Північної Америки. Перша рослина — запашний ромен — потрапив до нас 1910 року з Заходу й насамперед поширивсь у Ризі та Надбалтійському краю, звідки перейшов до Середньої Росії, а потім і на Україну. У Харкові перші екземпляри його з'явились в 1914 р., коли під час імперіалістичної війни прибули до нас втікачі з західного краю. За громадянської війни його порозносили по шляхах України, ніби бур'ян, і нині він зробився у нас звичайною рослиною.

Біла щиріця з'явилася й акліматизувалася спершу на півдні в районі Мелітополя, де вона зробилася дуже шкідливою рослиною, і її важко було вивести. Звідтіля вона сунула на північ. Особливо широко й далеко насіння її розносили залізниці. Поширення її триває й досі.

Є ще два дуже шкідливі бур'яни — верблюдка (*Centaurea diffusa*) та крупка біла (*Lepidium draba*). Їх дуже багато на півдні Катеринославщини, де вони засмічують лани. Посуваються вони і на північ. Потрапляючи туди, вони поширюються насамперед вздовж залізниць, а потім і на ланах, засмічуючи їх.

Залізниці, що відіграють виключно важливу роль за громадянської війни, відіграли не меншу роль в справі поширення бур'янів, особливо нових, бо вони порозносили їх на дуже великі гони. Цей процес триває й досі, але темп його зменшився.

Цікава рослина, на вигляд подібна до бур'яну, трапляється вздовж залізниць у Києві — *Cyclachaena xanthiifolia*, родом з Америки. З Києва за війни та революції вона посунулася залізницями до Полтавщини й Чернігівщини. Не що давно вона росла лише в Києві. Як вона потрапила туди? Гадають, що її

було посіяно у Київському Університетському Ботаничному Садку, де вона здичавіла, перетворившись у бур'ян.

Можна подати ще багато назв рослин, що з'явилися у нас за громадянської, або ще раніш, за імперіалістичної війни. Але вже й наведених прикладів досить, щоби побачити, який вплив має війна на рослинне царство. Дуже цікаво, що цей факт було вперше спостережено у нас французом Косо. Він натрапив на морському узбережжі, коло Севастополю 1856 року на рослини, занесені туди з Франції.

[Появи нових видів]

Тож тепер нас цікавить лише питання: чи з'явилися у нас за громадянської війни нові тварини? Безперечно, дрібні тварини, як наприклад, різні комахи, за період цієї війни поширили площу свого розповсюдження, і їх було занесено на нові місця. Що до птахів, то у західному краю було спостережено, як де-які птахи за військових подій змінили маршрут свого перельоту. Що ж до ссавців то зауважено було такі явища, коли вовки, наприклад, збиралися стаями, шукаючи собі поживи, у великій кількості з'являлися по місцевостях, де їх було небагато або не було зовсім.

З цього нарисувидко, як відбилася громадянська війна на тваринному та рослинному царствах України Але кожда місцевість має свої особливості. Зібрати матеріал з різних місць що до цього явища було б дуже бажано і кожний звичайний прихильник природи міг би в такий спосіб зробити велику послугу науці.

Література

Котов, М. 1924. Як вплинула громадянська війна на поширення рослин та тварин на Україні та Росії? *Знаття. Щотижневий популярно-науковий і громадський журнал*, № 12: 24–26.

Резюме

Котов, М. Вплив війни на поширення тварин і рослин в Україні (погляд із 1924 року). — Наведено оригінал публікації автора у щотижневикі «Знаття» за 1924 рік «Як вплинула громадянська війна на поширення рослин та тварин на Україні та Росії?». Стаття є першим в історії досліджень біоти України оглядом впливів війни і військових дій на поширення видів, що нині відносять до групи чужорідних і, зокрема, полемохорів. Наведено приклади змін ареалів та рясноти низки видів рослин і тварин, зокрема через занепад сільськогосподарської активності та системи захисту рослин, зменшення пресу полювання, заноси з транспортом та іншими факторами, пов'язаними з «пересувом великих мас людности». Серед наслідків названо не тільки зміни ареалів і рясноти видів, але й зміни у поведінці, шкодочинності, міграційних шляхах, освоєнні нетипових місцезнаходжень.